

ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА „ХОРЕОГРАФИЯ“

Борислава Веселинова Тодорова

Обучението по балет в България, извън държавната
образователна система. Принципи на преподаване.
Репертоар (XX-XXI век)

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

Научен ръководител: проф. НИКОЛАЙ ЦВЕТКОВ

Благоевград

2023 г

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Хореография“ при ЮЗУ „Неофит Рилски“ на 28.05.2024 г.

Общият обем на труда е 303 страници, от които 205 основен текст.

Библиографията включва общо 107 източника - 62 книги и периодичен печат и 251 интернет източници.

Научно жури:

- Доц. Георги Гаров (вътрешен)
- Проф. д.н Румен Потеров (вътрешен)
- Проф. д-р. Антон Андонов- АМТИИ (външен)
- Проф. д-р Желка Табакова - НМА - (външен)
- Проф. д-р Катя Кайрякова - ВСУ (външен)

Резервни членове:

- Проф. д.н. Анелия Янева (вътрешен)
- Доц. Д-р Ивайло Иванов (външен)

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 25.09.2024 г. от 10:00 ч. в заседателната зала 114 – УК 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград.

Материалите по защитата са на разположение на интересующите се в библиотеката на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ

на Автореферата

УВОД	- 4 -
ПЪРВА ГЛАВА - Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век.....	- 14 -
ВТОРА ГЛАВА: Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век . Методи на преподаване. Репертоар.....	- 18 -
ТРЕТА ГЛАВА: Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.....	- 25 -
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	- 31 -
Кратки биографични данни за дисертанта Борислава Тодорова	- 35 -
Публикации и доклади по темата на дисертацията	37 –
Приноси от Дисертационния труд	- 39-

Увод

Танцът има силата, която без думи, само и единствено с движения, пластика и пантомима, да разкаже история и тя да бъде разбрана от зрителя. Чрез комбинация от стъпки, жестове, костюми и персонажи, имащи различни характеристики, балетът предава определени настроения и емоции, които взаимодействат с цялостното сценично оформление и водят до пренасянето на зрителите в един друг, различен свят.

Темата “Обучението по балет в България, извън държавната образователна система. Принципи на преподаване. Репертоар (XX - XXI век).” предполага обширно проучване на работата на балетните школи днес и връзката им с миналото. Школите по балет през XXI век у нас са много и няма как всички те да бъдат включени в проучването, но това не е и необходимо, тъй като предметът на дисертационния труд не е пряко свързан със статистическо проучване и изготвяне на справочник с всички съществуващи балетни школи в страната, а с представяне на начини на преподаване и примери от репертоара на балетните школи. На база на това ще се направи сравнителна характеристика между методите на преподаване през XX век и тези през XXI век и ще се създаде Концептуален модел за преподаване в

балетна школа, извън държавната образователна система.

За да бъде темата максимално изчерпателна, е направено проучване, включващо представителна извадка от общо 165 школи, находящи се в областните градове у нас. В последващите обобщения на резултите са изведени тенденции и възможни причини за получените резултати.

За да се изведат примери за методи на преподаване и да се направи съпоставка с преподаването на балет през XX и XXI век е необходим по-детайлен преглед на балетни школи, които са важни и значими за мен следват традициите, имат ясно изградена стратегия и модел на работа, дават възможност на своите ученици за професионална изява, а една част от тях и за продължаващо кариерно развитие в рамките на балетната школа. Опитът, който предават те, се основава именно на доверие и в голяма степен приемственост между поколенията. Друг ключов фактор е желанието и готовността им да споделят своя опит или той да бъде публично оповестен. Те са подбрани по предварително зададени критерии като време на възникване, добри практики, източници на информация, устойчивост и развитие, собствено проучване.

- В Първа глава “Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на ХХ век” се разглеждат общо **23 на брой балетни школи, сред които информация за методика на преподаване има за 7 от тях и за репертоар също в 8 на брой.**

- Във Втора глава “Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век. Методи на преподаване. Репертоар.” е представен сравнителен анализ на методите на преподаване през ХХ и ХХІ век, като примери от своята работа и репертоар са разгледани в общо **55 балетни школи**, извън държавната образователна система в България (общо 34 на брой през втората половина на ХХ век и 21 на брой през ХХІ век). Балетните школи са от общо 18 населени места в България. Данни за репертоар има за 29 школи, а за методика на преподаване за 35 на брой.

Така тези общо 78 балетни школи, разказвайки своя път и опит в преподаването и сценичната си дейност, спомагат за изграждане на представа за обучението по балет в България, извън държавната образователна система през ХХ и ХХІ век. Това, както и онлайн преподаването на класически балет, ще послужат за основа при разработването на Концептуален модел на преподаване, предложен в Глава 3 от дисертационния труд.

Възможностите за изява и **популяризиране на балетното изкуство** в България и чужбина могат да се категоризират по следния начин: Медийна грамотност, Организации, имащи за предмет на дейност развитието на танцовото изкуство, Сценични изяви, Маркетинг в изкуството, Програми и проекти като за всяка от тях има отделни подкатегории.

- В Трета глава - “Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.”, предложеният **Концептуален модел** за работа в балетна школа, извън държавната образователна система, съдържа комбиниран модел на преподаване за деца над 5-годишна възраст, включващ онлайн преподаване и присъствено обучение, с предварително разработени уроци, които могат да бъдат съхранение в база данни и използвани широко в обучението по балет сред децата. Моделът е разработен на база на предварително проучване на нагласите и впоследствие тестван сред две пилотни групи ученици като целта е да се повиши мотивацията сред танцуващите балет в школи, извън държавната образователна система, както и да се увеличат теоретичните им познания в комбинация с физическите качества и това да повиши техните сценични постижения. В дълготраен и устойчив

аспект, това би довело до едно по-знаещо общество с по-висока обща култура и интерес към балетното изкуство.

Изследователски проблем:

Настоящият дисертационен труд ще представи създаването и развитието на танцовите школи в България, извън държавната образователна система. Работата в народните читалища, училища, детски градини и неправителствения сектор е обект на изследване, което ще допринесе за създаване на път на развитие на школата по балет, включващо предизвикателства, начини за справянето с тях, успешни стратегии за развитие, маркетингови проучвания с цел устойчивост и създаването на един работещ управленски модел. Проучването на методиката на преподаване, различните прийоми, които балетните педагози използват, ще бъдат анализирани и обобщени, което ще спомогне за извеждане на концептуален модел за успешно балетното обучение в любителския сектор у нас.

Личният ми мотив за избор на тази тема е продиктуван от интересите ми в сферата на балетното изкуство и опитът, който имам като възпитаник и преподавател в балетна школа, извън държавната образователна система, през 20 век до днес, както и от личния ми професионален поглед върху работата в читалища, образователни

институции, частни балетни зали вече повече от 10 години.

Актуалност и значимост на темата:

В настоящия момент има все повече балетни школи и извънкласни дейности в танцовата сфера, които се предлагат за деца и ученици, извън държавната образователна система. Обобщаването и представянето на информация за работата на читалищата и балетното изкуство в тях не е представяна до момента. Технологиите са неизменна част от живота ни и отчитайки именно тази съществена разлика между миналия и настоящия век, е представен Модел на система за онлайн обучение по класически балет, част от стандартното преподаване в присъствена форма. Този вид работа е алтернатива в случай на невъзможност за извършване на дейността в досегашната позната форма, което е актуално през последните три години, но опитът може да се използва и като възможност за подобряване на теоретичните познания на децата, създаване на допълнителни часове за учене, включване на родителите и значимите близки в балетния живот на децата и подобряване на физическите качества и издръжливостта на учениците.

Целите на настоящото изследване са:

1. Да се проследи балетното обучение през XX и XXI век.
2. Създаване на Концептуален модел за работа в балетна школа, извън държавната образователна система, съобразен с новите тенденции.
3. Извеждане на опит в преподаването и споделяне на добри практики за ефективно обучение по балет - онлайн и присъствено.
4. Представяне на информация за читалищата като центрове за развитие на култура, просвета и изкуство.

Задачите, които си поставям за изпълнение на целите са:

1. Обзор на еволюцията на танца през вековете.
2. Обзор и анализиране на научна литература в областта на историята на балетното изкуство в страната.
3. Анализ на практики и начини на работа в балетната школа, извън българската държавната образователна система.
4. Проследяване и анализиране на методите на преподаване на класически балет през XX и XXI век.
5. Разглеждане на отделни балетни школи, споделящи опит в преподаването през XX и XXI век.
6. Провеждане на интервюта с личности, пряко засегнати от работата в сферата.

7.Изследване на нагласите на родители, ученици и учители във връзка с онлайн обучението по класически балет.

8.Систематизиране и анализ на информацията относно начините за популяризиране на балетното изкуство в България и чужбина.

Обектът на изследване са балетни школи (в това число родители, ученици и преподаватели), извън държавната образователна система в страната.

Предметът на изследване са методите на обучение в любителската балетна школа, онлайн опитът в преподаването и възможностите за сценична изява пред учениците.

Ограниченията на разработката са от времеви характер. Периодът на изследване е от началото на XX век до началото на XXI век (2023 година).

Авторова теза и хипотеза:

Основната изследователска теза е, че онлайн обучението по балет не е ефективно и е рядко търсено и предпочитано като начин на работа в днешно време, извън държавната образователна система. Наличието на такъв вид възможност за преподаване от разстояние е една от съществените

разлики в методите на преподаване между XX и XXI век.

Първата хипотеза на изследването е, че липсва достатъчно опит в преподаването на балет от разстояние и това води до недостатъчна мотивация за изследването и прилагането на новите технологии като част от учебния процес.

Втората хипотеза е, че дигиталните ресурси са все по-широко разпространени в балетното изкуство. Балетните школи, извън държавната образователна система, използват съвременни маркетингови стратегии за развитие и изграждане на успешен бизнес модел.

Третата хипотеза е, че онлайн преподаването може да бъде ефективно като част от присъственото обучение по балет, извън държавната образователна система при определени условия.

Методология на изследването:

Спецификата на предложения дисертационен труд предполага използването на структурен, сравнително - аналитичен и изследователски метод:

-Структурният метод е свързан с историческата специфика на създаване на балетното изкуство и възникването му в частния сектор и читалищата.

-Сравнително-аналитичният метод дава обобщена представа за приликите и разликите в методите на преподаване през XX и XXI век като изводите

спомагат за извеждане на методология на работа на балетните школи днес.

-Изследователският метод включва проучване на различни източници - текстове, аудиовизуални материали, интервюта с хора, работещи в сферата на любителското балетно изкуство в страната и чужбина, както и професионалното мнение по темата на личности, значими за балетното изкуство в България.

-Анкета - проучване на мнението на хора, заинтересовани в сферата на балетното изкуство, на база на техния опит.

Структура на изследването:

Изследването ще е структурирано в увод, три глави и заключение.

Първа глава от дисертацията - **“Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век”** ще се проследи в исторически план еволюцията в развитието на балетното изкуство с фокус върху първата половина на XX век. Ще се разгледат проучванията на българските изследователи във връзка с възникването на обучението по балет в страната и ще се дадат примери за методиката на преподаване и сценичните изяви в периода на първата половина на XX век, както и за балетното обучение в частните балетни школи и читалищата.

Втора глава - “Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век . Методи на преподаване. Репертоар” ще акцентира върху създаването и пътя на развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век. Ще се разгледат методите на преподаване и репертоара на балетните школи и читалищата в периода след 1950 година. Важна част от изследването ще бъде сравнителният анализ на методите на преподаване между XX и XXI век.

Трета глава - Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет” ще даде информация за опита в онлайн обучението по класически балет.

Основната част ще бъде представянето на Концептуален модел за работа на балетна школа, извън държавната образователна система през XXI век, както и тестването му върху две пилотни групи ученици от любителска балетна школа.

В заключението ще се представят изводите от направените изследвания и категоризиране на начините за популяризиране на балетното изкуство в България и чужбина.

ПЪРВА ГЛАВА

Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век.

Представянето на основните щрихи от еволюцията на танца и балета, спомага за изграждането на по-ясна представа за основите на това изкуство и дава възможност за създаване на паралел и откриване на общи и различни черти от създаването му до днес.

В тази глава си отговаряме на въпросите - Кога се заражда танцът? и Как възниква класическият балет? Проследяват се различни легенди за създаването на танца, за чието съществуване се говори от хилядолетия. Информация е представена за различните периоди Древност, Средновековие, Ренесанс, Просвещение, Романтизъм до XX и XXI век. Относно методите на преподаване характеристики са дадени за следните методи: на Ваганова, Чекити, Френския метод, на Вестрис и Бурнонвил, на Джордж Баланчин, на Кралската академия за танц, и на Николай Легат.

* * *

Обучението по балет в България в началото на миналия век е въвеждащо, основополагащо и в определена степен отличаващо се от съвременния начин на работа в балетните школи. Първите преподаватели, пионерите в обучението по балет

дават всичко, на което са способни, с цел да създадат устойчиво балетно образование и да възпитат публиката в уважение и разпознаване на това изкуство. Без да имат необходимата висока квалификация и използвайки знанията си по гимнастика и ритмика, те успяват да запалят искрата сред нашето общество и да създадат школи за обучение по балет. Впоследствие полагат усилия за повишаване на своята квалификация и това рефлектира върху методиката им на преподаване. Наблюдава се връзка между отделните балетни култури, школи, извън границите на определена държава, което кореспондира със световния опит и пренасянето на танцовото изкуство.

Така у нас за балет започва да се говори едва в началото на ХХ век с началото на руските гастроли. Този период е характерен с работата на отделни личности, даващи всичко от себе си за развитието на танца, личности, живеещи с класическото изкуство и опитващи се да приобщят народа към него. Тези хора, проправят пътя на следващите поколения и поставят България на картата на културно развитите страни. Първи дейци за това изкуство са учители по гимнастика и хора, занимаващи се с фолклор. Имената на Руска Колева, Пешо Радоев и Александър Димитров остават в историята на българското балетно изкуство със своята находчивост, несломим дух и ентузиазъм. Освен с

любовта си към танца и безспорното си желание да творят, те черпят идеи не само от родната ни страна, но и извън границите ѝ. Първоначално обучението по балет в България стартира в спортните клубове и включва в себе си елементи на гимнастика, с цел развитие на гъвкавост и издръжливост. Наблюдава се и връзка между фолклора и традицията и танцовата изява.

Подробно са разгледани фактите около творческите пътища на Пешо Радоев, Александър Димитров, Руска Колева, Анастас Петров и Фео Мустакова. Техните балетни школи, както и тези на Вера Александрова, Живко Бисеров, Надежда Руменин, Лазар Малешков, г-жа Писковска и Балетно студио Макове са примери за ранното развитие на балетното обучение у нас. Данни за съществуването на още школи в периода има за **Ана Воробъова, Вера Александрова, Диди Спасова, Мария Димова, във Варна - Тошко Иванов, в Русе Паци (Спасия) Богатинова, в Стара Загора на Танка Николова.**

В методическо отношение репетициите в балетната школа в началото на ХХ век не са се отличавали по структура от репетициите през ХХІ век. Включвали са се упражнения на станка, среда, диагонали. Разработвали са се хореографии и класическо наследство.

Репертоарът е бил важен за изявата на учениците пред публика и подготовката на представления.

Желанието и необходимостта от започване на професионално обучение все повече излизали на дневен ред, което обаче не пречило на стремежа за постигане на високи резултати и едно достойно сценично представяне на първите балетни артисти у нас.

* * *

Ролята на читалищата за развитието на изкуството, културата и просветата в страната ни е от ключово значение. Това е тяхната мисия, а за всички, които а упражнявали дейност там - кауза.

Всички дейности, които са се извършвали, били публично представяни в списания и вестници. Няма данни за възникване на уроци по класически балет през първите години на ХХ век. Театърът първи намира своето място сред зрителите, което впоследствие ги превръща в една възискателна, търсеща добри резултати и познаваща отделни произведения, публика.

ВТОРА ГЛАВА

Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век .

Принципи на преподаване. Репертоар.

В настоящата глава представям формирането на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век. До днес то бележи значително развитие, започващо с промяна в отношението на

държавата и по-голяма ангажираност, последвана от създаването на професионално балетно училище, през читалищната дейност и създаването на частни балетни школи там, до обучението по балет в детски градини и училища, като част от така наречените допълнителни дейности (за децата от детската градина) или извънкласни дейности (за децата, учещи в училище) и все повече частни балетни школи, студия и центрове.

Вече не била водеща отделната личност и преподавател, а ключова роля имало руското влияние. Обучението в любителската балетна школа може да е на високо ниво, спазвайки принципи на преподаване и методика еквивалентни на професионалната сфера. Сред методическите правила на преподаване през втората половина на ХХ век са открояват- Поощрение, Любов към танца, Доверие между учител и ученик, Чистота на движенията, Проява на отговорност на балетния педагог към грешките на учениците, Изграждане на морални устои.

В читалищата се наблюдава често срещана приемственост между преподавателите в балетни школи в читалища и техните ученици. Като методи на преподаване в читалищата се открояват: руската методика на Ваганова. Съществуват групови методи за работа, индивидуални, словесни и на повторение. За по-малките ученици подходът е игрови.

През втората половина на XX век не по-малко от 2500 читалища имат театрални колективи, а 1000 читалища имат хорове, певчески и танцови групи, оркестри.¹ Така танцовото и музикално изкуство е било развивано в 34,27 % от всички читалища през втората половина на XX век. Частните самодейните школи по балет продължават своята дейност, а една част от тях се обособяват като част от читалищата.

Така приликите с днешния век са свързани с техническото отношение и правилата за правилна постановка на корпуса, честота на движенията, работата на тялото и отношението към танца, а различия се наблюдават с оглед на технологичното развитие през XXI век и промяната в отношенията между родител - учител - ученик.

***

През втората половина на XX век балетните школи, извън държавната образователна система, имат възможността да представят своя труд на голяма сцена. От направения анализ и с оглед на наличната информация, може да се каже, че ключова роля при избора на подходящо произведение за учениците има преподавателят. Сценичните изяви винаги са били с подходящи костюми и облекло, в съответствие с конкретната роля. Репертоарът на школите към

---

¹Кондарев Н, Сираков Ст, Чолов П. Народните читалища след Освобождението. изд. на Отечествения фронт, 1979 г. гр.София, 337 стр./221 стр.

читалищата се е представял на ежегодните Прегледи на читалищната самодейност, днес известни като Фестивали по различните изкуства.

***

През XXI век танцът се променя като придобива нови аспекти, но опитът от предишните поколения също не е забравен и има своята роля. От една страна днес начините на преподаване включват много нагледни ресурси, които са достъпни посредством използването на нови технологии, а от друга, танцът сам по себе си придобива нови роли. Например започва да се използва като **средство за лечение и терапия**. Освен в читалищата, балетните школи работят и в **частния сектор**.

Методите на обучение, които се споменават са изцяло по руска система, като репетициите се провеждат най-често два пъти седмично. За малките ученици се използват игрови подходи, импровизация, а при по-големите традиционни упражнения на станка, среда, диагонали. Интересен факт е, че собствената балетна зала води до повишаване на академичните резултати на децата в балетната школа. Оказва се, че корепетиторът в балетната зала през XXI век е “привилегия”, която спомага за музикалното образование на децата, а то от своя страна следва да е неделима част от балетната им подготовка.

От споделения опит можем да обобщим, че поведението на учителя трябва да бъде съобразено с нормите на общуване. Прекалената строгост действа демотивиращо на учениците и голяма част се отказват. При наличие на много педагози в една школа, общата програма и цели за учениците допринасят за изграждане на устойчив педагогически модел. Учителят трябва да бъде облечен подходящо за репетиция, защото примерът който дава е от значение. В методическо отношение за най-малките деца подходът трябва да бъде изцяло игрови. Сюжетните образи и развитието на въображението са в основата на доброто преподаване. Друг подход е диференцираният, с оглед на качествата и възможностите на всяко дете. Изграждането на емоционална интелигентност също е в подкрепа на доброто обучение. Възможните начини за повишаване на мотивацията са посещение на балетни спектакли, гост- преподаватели, участие в конкурси, киноветер и гледане на балетен спектакъл, по време на който могат да се обсъждат различни теми, свързани с видяното.

***

В новото време **читалището** запазва традиционния си дух на просвета и културна дейност, но се стреми да се адаптира към актуалните проблеми на времето и остане като стълб за развитието на потребностите в обществото с цел по-добър живот на народа.

В настоящия параграф съм се спряла върху културата и по-конкретно развитието на художествената самодейност и танцовото изкуство през ХХІ век като са представени и конкретни примери за действащи балетни школи към читалища. Към месец октомври 2021 г., според Националния регистър на читалищата към Министерство на културата има регистрирани 3695 на брой Народни читалища и 20 Читалищни сдружения и съюзи. В над 50 % от тях има действащи танцови школи, а в някои има дори по повече от една.

***

Във връзка с **репертоара**, изявите на големите школи, в които се обучават много ученици често е авторски, защото има достатъчно деца, които да подготвят отделните роли. Понякога участие могат да вземат гост-танцьори, актьори, които да разказват либретото. Това е в отличие от по-малките балетни школи, които организират съвместни концерти с други свои колеги. Обикновено се включват както класически вариации, така и съвременни хореографии и характерни танци. Друга популярна практика за представяне са откритите уроци като начин за изява.

***

Относно спецификите при методите на преподаване през ХХ и ХХІ век разглеждам няколко връзки, които са характерни в работата на балетните школи през

двата периода. Това са: информация - обществено мнение, честота на репетициите - търсен резултат, танцова забава - изграждане на общност , корепетитор - внимание към детайла, възраст на детето - първи стъпки в балетната зала, нови стилове - популяризиране сред обществото, образование - балетен ръководител, предназначение на балетните школи и ефект върху мотивацията на участниците, въвеждане на нови технологии - промяна в учебния процес, изразност на танца - отношение към публиката, репетиционно облекло - професионално отношение, обич към танца - мотивация на участниците.

***

За да анализирам **разликите в преподаването през XX и XXI век** ще се позова на информация на наши съвременници, избрани по предварително зададени критерии, които имат опит с балетното изкуство и в двата периода. Общо 17 балетни педагози от 9 населени места в страната изказват своята гледна точка по темата, а опитът им помага за изготвянето на сравнителен анализ между методите на преподаване през настоящия и миналия век, които включват отношение на балетния педагог, електронни ресурси за обучение, влияние на пресата и медиите, програма за обучение, честота на репетициите, работа с корепетитор, профилиране на балетната школа, условия за работа, сценично

облекло, отношения с родителите, начин на обучение, музикално темпо, хореографията като част от обучението и др.

ТРЕТА ГЛАВА

Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.

Новите технологии, дигиталното съдържание, възможностите, които предлага интернет се намесват и в балетното изкуство, отваряйки нови врати и премахвайки границите на разстоянието. Така споделянето на онлайн опита в балетното изкуство, както в професионалния свят (от 12 на брой професионални балетни театри от 11 на брой населени места в страната и чужбина), така и в частната балетна школа, посредством две проучвания, първото от които включва общо 18 балетни школи към 18.11.2020 година, а второто 71 балетни школи, година по-късно (30.10.2021 г.), разгледани в настоящата глава, показват негативните и положителни страни на онлайн обучението, породено от COVID -19, което впоследствие ще послужи за изграждане на Концептуален модел за работа в онлайн среда, като част от обучението по балет в неговата стандартна форма.

***

Извеждането на **Концептуален модел** на обучение по балет в балетната школа, съобразено с новите тенденции на XXI век и с оглед на опита през годините от създаването на балетното изкуство у нас до днес, се основава на две съществени проучвания :

1) Емпирично изследване на група хора (посредством анкета), на база на което ще се състави предложение за работещ модел, който да отговаря на нуждите на съвременното общество.²

2) Тестване на модела на две пилотни групи ученици.

Акценти в изследването са поставени върху основните мотиви, които карат учениците да се включат в балетни школи, тяхната степен на ангажираност, достъпът до интернет, отношението към онлайн репетициите по балет, допълнителните обучения, трудностите, които се срещат често при този вид работа, възрастта на децата, подходящи за такъв вид обучение, възможните хореографии и методика на преподаване, отношението на родителите и цялостното организиране на учебния процес от разстояние.

---

² Анализът се базира на 97 ефективни онлайн анкети от три таргет групи - Преподаватели в професионална и в непрофесионална/любителска балетна школа (n=30) , Ученици в професионална и непрофесионална класическа балетна школа (n=30) , Родители на деца, които посещават професионална или непрофесионална/любителска балетна школа (n=37). Изследването е проведено в периода 22 юни – 29 юни 2023 година.

Концептуалният модел за работа е свързан с ученици в балетна школа в традиционно обучение по балет, в комбинация с онлайн уроци, които са адаптирани според нивото на възприемане и възможностите както на децата, така и съобразени с физическата среда и технологични възможности. Таргет групата са деца на 6-8 годишна възраст като за целта са представени и необходимите ресурси, помощни материали за родители и учители в подкрепа на стартирането на онлайн обучение.

Примерни цели на обучението:

1. Запознаване с теория, като част от подготовката по класически балет на всички участници в групата;
  2. Повишаване на мотивацията за учене онлайн
  3. Увеличаване броя на занятията на учениците.
  4. Активно включване на родителите в обучението на децата - положителна нагласа и активна работа
  5. Развиване на умения сред участниците като: дигитални, критично мислене, самоконтрол.
- (*Целите ще се формулират отделно за всяка една група деца, според предварително разписана програма и стандарт за обучение).

Задачи на обучението:

1. Съхранение на интереса към балетното изкуство сред децата.

- 2.Повишаване на теоретичните знания на учениците, посредством комбиниран модел на обучение по балет.
- 3.Намаляване на отсъствията на учениците, които са по неуживателна причина.
- 4.Подобряване на физическото състояние на учениците по време на обучението по балет.
- 5.Повишаване на дигиталните компетентности на децата и учителите.
- 6.По-голяма ангажираност от страна на родителите и въвличане в процеса на работа с децата.

Очаквани резултати от обучението са формулирани отделно, представени в табличен вид, включващи индикатори за успех и необходими ресурси за постигането им.

Упражненията по балет при този начин на работа трябва да бъдат съобразени с възрастта на децата, с намаленото пространство в домашни условия и с целта децата да могат да се справят сами, без помощ от страна на родителите си. Приложен е примерен онлайн урок по балет за деца на възраст 6+ години, както и съвети за преподавателя с идеи за използване на определени техники на преподаване и интерактивни методи за повишаване на интереса на децата.

Като методи на преподаване обучението по балет в комбинирана среда може да включва въвеждащо

обучение за използване на платформата и целите на програмата – онлайн; игрови подход, диференциран подход, демонстрация чрез видео- материали / снимки и други Аудио - визуални техники на обучение, запознаване с либретото на спектакли по един различен начин и решаване на задачи, с цел усвояване на материала, обсъждане и информация за различните епохи и облеклото на танцьорите. Задачи, свързани с рисуване, метод “Обърната класна стая” - ученик влиза в ролята на преподавател и контролирано преподава учебния материал, който предварително си е подготвил. В теоретичните часове могат да се провеждат обиколки на университети, с цел запознаване с предлаганите специалности по танцово изкуство. С предварителна договорка с университетски преподавател, може да се посети балетен клас. (приложимо за по-големите ученици - 16+). Други начини са провеждане на съвместен урок с преподавател от друга страна - онлайн урок, посещение на балетен спектакъл, изготвяне и запис на видео, съвместно с учениците, което да бъде представително за школата, участие в програми за обмен на ученици.

С цел изпробване на Концептуалния модел за работа в комбинирана форма на обучение през 2023 година направих пилотно теренно изследване **по**

предварителен критерии селектирани на две групи деца.

1)Участници в интензивен присъствен летен курс по балет с всекидневна натовареност средно 2 часа на ден. (присъствена форма)

2)Участници в комбиниран онлайн курс по класически балет с всекидневна натовареност 1.30 ч на ден (онлайн и присъствена форма) и 30 мин. самоподготовка.

Изследването се извършва в **два етапа** – анеката и физически тестове.

Сравнителният анализ между резултатите на едната и другата група показва, че комбинираната форма на обучение по балет в любителска балетна школа е възможна.

Участниците в пилотните групи променят нагласата си и повишават оценката си към нея. Присъственото обучение от своя страна дава по-добри резултати по отношение на физическото състояние на учениците, в сравнение с комбинираната форма, а тя от своя страна дава по-добри резултати във връзка с повишаване на теоретичните знания на учениците и тяхното самочувствие по този въпрос.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящият труд е свързан с представяне на балетното образование в България, което попада извън държавната образователна система. Сравнението в спецификите на работа в балетните школи през XX и XXI век се основава както на научно проучване сред съществуващите разработки на българските изследователи, така и на опита на наши съвременници, които лично могат да направят съпоставка, бидейки част и от двата процеса.

Темата на дисертацията: “Балетното обучение в България, извън държавната образователна система. Методи на преподаване. Репертоар. XX-XXI век”, обхваща историята на балетното изкуство като основа и изходна точка в зараждането на танцовото обучение в страната, с акцент върху класическия балет, дейността на балетните школи в изцяло частния любителски сектор. Методите на преподаване, споделянето на опит от историята, от съвременници е ценна информация, която до момента не е обобщавана. Репертоарът и примерите за творчески изяви дават представа за развитието на класическия балет, извън държавната образователна система в страната, както и идеи за работа на

младите и неопитни балетни школи. Отделна информация за читалищната дейност и балетните школи там към момента няма и обобщаването на съществуващите данни за културната дейност на читалищата, заедно с примерите от XXI век, както и спомените от XX век, представлява нов поглед и носи своя принос към развитието на балетното изкуство в любителската сфера в България. Друг важен акцент в настоящата разработка е опитът в онлайн преподаването на класически балет и възможностите за развитие в посока - вплитане на електронното обучение по балет като част от традиционното. Действителна нужда от подобно предложение има, поради нарастващия брой на балетните школи в любителския сектор и все по-голямото количество ученици.

В резултат от направения теоретичен обзор и проведените анализи, включващи събиране на информация от 206 души от сферата, можем да направим извода, че една от най-големите разлики между преподаването през XX и XXI век е навлизането на нови технологии и възможността за преподаване от разстояние - метод, който не е ефективен и предпочитан сред балетните педагози.

Следователно основната изследователска теза е потвърдена, посредством собствено проучване и анализ на резултатите.

Потвърждава се и първата хипотеза, че липсва достатъчно опит в електронното преподаване сред преподавателите по балет и затова те срещат трудности, което води до слаба или изобщо липсваща мотивация от тяхна страна за практикуването на такъв вид дейност.

Втората хипотеза, че дигиталните ресурси са все по-широко разпространени в балетното изкуство напълно се потвърждава след направеното изследване. Актуално остава и следствието, че балетните школи имат развита маркетингова стратегия и общуват със своите потребители и заинтересовани лица електронно през все повече канали на комуникация.

Третата хипотеза, че онлайн преподаването може да бъде ефективно при определени условия като част от присъственото, стандартно обучение се доказва, посредством собствено изследване и тестване на предложения Концептуален модел.

Промяната в положителна посока на обществената нагласа спрямо балетното изкуство, сравнена с тази в началото на XX век, показва готовност за приемане и уважение на танца, както и интерес към детайлно му опознаване като характеристика и културна насоченост. Развитието на техниката на отделния танцьор, костюмите и сценичното оформление, начините на комуникация със зрителите, въвеждането на нови стилове и

предназначения са сред основните елементи, които търпят промяна през вековете от навлизането на това изкуство у нас до днес. С благодарност и признателност можем да говорим за руската балетна школа, която е най-широко приложима в България, а резултати и повишаването на академичните резултати на възпитаниците на тази методика са пример за успешно обучение и последваща реализация.

Начините за популяризиране на балетното изкуство са категоризирани и това дава общ поглед над многобройните възможности за развитие на танцовото изкуство.

На база на направените изследвания в дисертационния труд става ясно, че електронното обучение по балет не е достатъчно ефективно и с цел промяна в нагласата на заинтересованите страни, се предлага концептуален модел за комбинирано обучение на деца на възраст над 5 години в електронна и присъствена среда, което ще подобри общото състояние на учениците, ще развие тяхната техника, обща култура, дигитални умения, методически познания и ще направи обучението им по-интересно, като ги ангажира повече от два пъти седмично. Другата цел е повишаването на мотивацията им за личностно развитие в сферата на балета и засилване на теоретичните им познания.

По този начин балетното изкуство, извън държавната образователна система в България, ще придобие още по-широка популярност, което ще доведе до създаването на една културна и знаеща публика за в бъдеще.

Кратки биографични данни за дисертанта Борислава Тодорова

Борислава Веселинова Тодорова е родена на 19.08.1991 г в гр. София. На 5- годишна възраст започва да се занимава с класически балет в БТШ “Бисер” към НЧ “Г.С.Раковски - 1927”, гр. София с първи преподавател г-жа Грозданка Ангелова, а впоследствие ментор и преподавател - г-жа Цветанка Гергинова. През 2013 година основава балетна школа Клуб за изкуства “Терпсихора”, където отговаря за организацията на работа, сформирането на групи, рекламна дейност, сценично оформление, костюми и режисура. Ежегодно създава детски балетни спектакли, сред които най-успешните самостоятелни са „Замръзналото кралство“ (2013 г.), „Училище за приказки“ (2017 г.), „Писмо до Дядо Коледа“ (2018 г.), “Коледата на Пипи“ (2019 г.), “Коледа в гората” (2023 г.). Обучава ученици от 3 до 25 годишна възраст, както и работещи хора, които имат желание да се докоснат до изкуството, посредством грация, красота и класическа музика. Няколко години подред

организира Танцов фестивал “Намери своя ритъм”, насочен към деца, които не са имали досег до танцовото изкуство, в партньорство с известни професионални танцьори и преподаватели в страната, като една от целите е популяризиране на танцовото изкуство. През 2016 година завършва специалност бакалавър “Балетна педагогика” в АМГИИ, гр. Пловдив, където година по-късно се дипломира като магистър “Балетна режисура”.

Борислава Тодорова има множество награди от Национални и международни конкурси както като участник, така и като хореограф. Паралелно с това Борислава Тодорова работи в сферата на образованието от 2014 година насам. В последните 7 години е заместник-директор на 90 СУ “Ген. Хосе де Сан Мартин”, гр. София и преподавател по Икономика. Има завършена бакалавърска степен в специалност “Международни икономически отношения” (УНСС, гр. София) и следдипломна квалификация в специалност “Начална училищна педагогика” с ПКС (V и IV степен).

Публикации и доклади по темата на дисертацията

Статии по темата на дисертацията:

1. Тодорова, Борислава. **“Изкуство по време на криза. От съхранените традиции до днес”**.

Сборник “Изкуство и контекст. Седма младежка научна конференция”, Институт за изследване на изкуствата, БАН, София, 2021 г., стр. 383.

<https://artstudies.bg/books/part3/izkustvo-kontekst.pdf>

2. Тодорова, Борислава. **“Школата на Анастас Петров - в годините на зараждането и обучението по балет в България. Прилики и разлики със съвременната балетна школа у нас”**.

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство "Проф. Асен Диамандиев", Пловдив, 2022 г, стр. 236.

<https://www.artacademyplovdiv.com/amtii/Proletni%20cheteniq/Proletni%20cheteniq%202022.pdf>

3. Тодорова, Борислава. **„Да танцуваш онлайн - различната гледна точка”** . Сборник “Култура, медии и културен туризъм по време на COVID-19, ун.изд.”Неофит Рилски”, Благоевград, 2021 г., стр. 111

4. Тодорова, Борислава. **“Електронното обучение по балет, извън държавната образователна система -**

ползи и предизвикателства”. Благоевград, 2022 г. Сборникът е под печат.

5.Тодорова, Борислава. **"Балетното обучение в България, извън държавната образователна система. Как да интегрираме съвременните технологии за едно по-ефективно обучение?"**, Благоевград, 2023 г. Сборникът е под печат.

Доклади по темата на дисертацията:

1.Тодорова, Борислава. **"Изкуство по време на криза. От съхранените традиции до днес"**. VII младежка научна конференция, Институт за изследване на изкуствата, БАН, изнесен на 4 юни 2021 година.

2.Тодорова, Борислава. **"Школата на Анастас Петров - в годините на зараждането и обучението по балет в България. Прилики и разлики със съвременната балетна школа у нас"**. Конференция "Пролетни научни четения" 2020/2022 г., АМТИИ "проф. Асен Диамандиев", гр. Пловдив, онлайн, представен на 20 май 2022 г.

3.Тодорова, Борислава. **"Да танцуваш онлайн - различната гледна точка"**. Конференция "Култура, медии и културен туризъм" 2020 г., ЮЗУ "Неофит Рилски", гр. Благоевград, изнесен на 27.10.2020 г.

4.Тодорова, Борислава. **"Електронното обучение по балет, извън държавната образователна система - ползи и предизвикателства"**. Конференция

“Култура, медии и културен туризъм”, 2021 г, ЮЗУ
“Неофит Рилски”, гр. Благоевград, изнесен на
26.10.2021 г.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

-Анализ на обучението по балет в частните балетни
школи в България.

-Разглеждане и анализ на методиката на преподаване
в балетните школи, извън държавната образователна
система в страната.

-Разглеждане на репертоара на балетните школи,
извън държавната образователна система в България.

-Създаване на авторски концептуален модел за
работа на деца на възраст над 5 години в
комбинирана (електронна и присъствена) форма на
обучение в балетната школа, извън държавната
образователна система.

- Извършване на пилотно тестване на Концептуалния
модел за работа на балетните школи, извън
държавната образователна система - в онлайн и
присъствена форма и изготвяне на сравнителен
анализ със сходна група деца, работещи по
стандартна форма на обучение.

-Разработване на примерен урок по класически балет
в електронна среда.

-Извеждане и анализ на информация за балетните
школи и влиянието на съвременните събития върху
балетното изкуство.

- Обобщение на дейността на балетните школи в Народните читалища у нас.
- За първи път в България извеждане и анализ на информация за балетните школи в страната, след направено проучване, включващо 206 души, заинтересовани и работещи в сферата на любителското балетно изкуство.
- Категоризиране на начините за популяризиране на балетното изкуство в България.

FACULTY OF ARTS
DEPARTMENT OF CHOREOGRAPHY

Borislava Veselinova Todorova

Ballet training in Bulgaria, outside the state education
system. Principles of teaching. Repertoire (XX-XXI
century)

DISSERTATION FOR THE AWARD OF THE
DEGREE OF DOCTOR OF EDUCATION AND
SCIENCE

Scientific supervisor. PROF. NIKOLAY COLORKOV

Blagoevgrad
2023 г

The dissertation work was discussed and directed for defense by the Department of Choreography at the University of Sofia "Neofit Rilski" on 28.05.2024.

The total length of the work is 303 pages, of which 205 are main text.

The bibliography includes a total of 107 sources - 62 books and periodicals and 251 Internet sources.

Scientific Jury:

- Assoc. Georgi Garov (Internal)
- Prof. Rumen Poterov (Internal)
- Prof. dr. Anton Andonov- AMTII (external)
- Prof. Dr. Zhelka Tabakova - NMA - (external)
- Prof. Dr. Katia Kairyakova - VSU (external)

Reserve members:

- Prof. Ph. Anelia Yaneva (Internal)
- Assoc. Dr. Ivaylo Ivanov (external)

The defense of the dissertation will take place on 25.09.2024 at 10:00 a.m. in the conference room 114 - MC 1 of the South University of Life Sciences "Neofit Rilski", Blagoevgrad.

The materials on the defense are available for those interested in the library of the South University of Life Sciences "Neofit Rilski", Blagoevgrad.

CONTENTS
at
Author abstract

INTRODUCTION..... - 4 -

CHAPTER ONE - Genesis, Evolution and Essence of Ballet Art in Bulgaria in the First Half of the 20th Century..... - 14 -

CHAPTER TWO: Development of ballet art in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century . Methods of teaching. Repertoire.....- 18 -

CHAPTER THREE: Online methods of teaching classical ballet in contemporary reality. A conceptual model of the educational process in ballet schools.....- 25 -

CONCLUSION.....- 31 -

Brief biographical data about the dissertant Borislava Todorova..... - 35 -

Publications and reports on the dissertation topic.....37 -

Dissertation contributions ..... - 39-

Introduction

Dance has the power to tell a story without words, only with movements, plasticity and pantomime, and to be understood by the viewer. Through a combination of steps, gestures, costumes and characters having different characteristics, ballet conveys certain moods and emotions that interact with the overall stage design and result in the audience being transported to another, different world.

The topic "Ballet education in Bulgaria, outside the state education system. Principles of teaching. Repertoire (XX - XXI century)." implies an extensive study of the work of ballet schools today and their relationship with the past. There are many ballet schools in the XXI century in the country and it is not possible to include all of them in the study, but it is also not necessary, since the subject of the dissertation is not directly related to a statistical survey and preparation of a directory of all existing ballet schools in the country, but to the presentation of teaching methods and examples of the repertoire of ballet schools. Based on this, a comparative characterization will be made between the teaching methods in the 20th century and those in the 21st century and a Conceptual Model for teaching in a ballet school outside the state education system will be created.

In order to be as comprehensive as possible, a survey was carried out with a representative sample of 165 schools located in the regional cities of the country. In the subsequent summaries of the results, trends and possible reasons for the results are highlighted.

In order to bring out examples of teaching methods and to make a comparison with ballet teaching in the 20th and 21st centuries, a more detailed review of ballet schools that are important and significant for me is needed, which follow the traditions, have a clearly established strategy and model of work, give their students the opportunity for professional expression, and a part of them for continued career development within the ballet school. The experience they pass on is based precisely on trust and, to a large extent, continuity between generations. Another key factor is their willingness and readiness to share their experience or to make it public. They are selected according to predefined criteria such as time of emergence, best practices, sources of information, sustainability and development, own research.

- Chapter One "Genesis, Evolution and Essence of Ballet Art in Bulgaria in the First Half of the 20th Century" deals with a total **of 23 ballet schools, among which**

information on teaching methodology is available for 7 of them and on repertoire also in 8 of them.

- In Chapter Two, "The Development of Ballet Art in the Second Half of the 20th Century and the Early 21st Century. Methods of teaching. Repertoire." presents a comparative analysis of teaching methods in the 20th and 21st centuries, with examples of their work and repertoire examined in a total of **55 ballet schools** outside the state education system in Bulgaria (34 in total in the second half of the 20th century and 21 in the 21st century). The ballet schools are from a total of 18 locations in Bulgaria. Repertoire data are available for 29 schools and teaching methodology data for 35 schools.

Thus, these 78 ballet schools, telling their path and experience in teaching and performing, help to build a picture of ballet education in Bulgaria, outside the state education system in the 20th and 21st centuries. This, as well as the online teaching of classical ballet, will serve as a basis for the development of the Conceptual Model of Teaching proposed in Chapter 3 of this thesis.

Opportunities for the expression and **promotion of ballet art** in Bulgaria and abroad can be categorized as follows: media literacy, Organizations with the development of the art of dance as a subject of activity, Performing arts, Marketing in the arts, Programs and projects, each of which has its own subcategories.

- In Chapter Three, Online Methods of Teaching Classical Ballet in the Contemporary Realm. A Conceptual Model of the Educational Process in Ballet Schools.", the proposed **Conceptual Model** for ballet school work, outside the state education system, contains a combined teaching model for children over 5 years of age, including online teaching and face-to-face teaching, with pre-developed lessons that can be stored in a database and used widely in ballet education among children. The model has been developed based on a preliminary attitudinal survey and subsequently tested among two pilot groups of students with the aim of increasing motivation among ballet dancers in schools outside the state education system, as well as increasing their theoretical knowledge in combination with their physical attributes, and this will increase their stage performance. In the long term and sustainable, this would lead to a more knowledgeable society with a higher general culture and interest in the art of ballet.

Research problem:

This dissertation will present the creation and development of dance schools in Bulgaria, outside the state educational system. The work in community centres, schools, kindergartens and the NGO sector is the subject of the research, which will contribute to the creation of a development pathway for the ballet school, including challenges, ways of dealing with them,

successful development strategies, market research for sustainability and the creation of a working management model. The study of teaching methodology, different approaches used by ballet educators will be analyzed and summarized, which will help to derive a conceptual model for successful ballet education in the amateur sector in the country.

My personal motivation for choosing this topic is dictated by my interests in the art of ballet and the experience I have had as a ballet school graduate and teacher, outside of the public education system, in the 20th century to the present, as well as my personal professional insight into working in community centers, educational institutions, and private ballet venues for over 10 years.

Relevance and importance of the topic:

At the moment there are more and more ballet schools and extracurricular activities in the field of dance that are offered for children and students outside the state education system. Summarizing and presenting information about the work of community schools and ballet art in them has not been presented so far. Technology is an integral part of our lives, and it is with this essential difference between the last century and the present century in mind that a Model Online Learning System for Classical Ballet, part of standard face-to-face teaching, is presented. This type of work is an alternative

in case of impossibility to carry out the activity in the current familiar form, which has been actual for the last three years, but the experience can also be used as an opportunity to improve the theoretical knowledge of children, create additional hours for learning, involve parents and significant others in the ballet life of children and improve the physical qualities and endurance of students.

The objectives of this study are:

- 1.To trace ballet training in the 20th and 21st centuries.
- 2.Creation of a Conceptual Model for work in a ballet school, outside the state education system, in line with the new trends.
- 3.Bringing teaching experience and sharing best practices for effective ballet teaching - online and face-to-face.
- 4.Presentation of information about the Chitalishtes as centres for the development of culture, education and art.

The tasks I set myself to achieve my goals are:

- 1.An overview of the evolution of dance through the ages.
- 2.Reviewing and analyzing scientific literature in the field of the history of ballet art in the country.
- 3.Analysis of practices and ways of working in the ballet school, outside the Bulgarian state education system.

4. Tracking and analyzing the methods of teaching classical ballet in the 20th and 21st centuries.
5. Examination of individual ballet schools sharing teaching experience in the 20th and 21st centuries.
6. Conducting interviews with individuals directly affected by the work in the field.
7. Study of parents', students' and teachers' attitudes towards online classical ballet training.
8. Systematization and analysis of information on ways to promote ballet art in Bulgaria and abroad.

The object of study is ballet schools (including parents, students and teachers) outside the state education system in the country.

The subject of the research are the teaching methods in amateur ballet school, online teaching experience and the opportunities for stage performance in front of students.

The limitations of the development are of a temporal nature. The research period is from the beginning of the 20th century to the beginning of the 21st century (2023).

Author's thesis and hypothesis:

The main research thesis is that online ballet training is not effective and is rarely sought after and preferred as a way of working nowadays, outside the state education system. The availability of this kind of distance teaching

opportunity is one of the significant differences in teaching methods between the twentieth and twenty-first centuries.

The first hypothesis of the study is that there is a lack of experience in teaching ballet at a distance and this leads to insufficient motivation to explore and apply new technologies as part of the learning process.

The second hypothesis is that digital resources are increasingly widespread in ballet art. Ballet schools, outside the public education system, are using modern marketing strategies to develop and build a successful business model.

The third hypothesis is that online teaching can be effective as part of face-to-face ballet training, outside the state education system, under certain conditions.

Research methodology:

The specificity of the proposed dissertation implies the use of structural, comparative-analytical and research methods:

-The structural method is related to the historical specificity of the creation of ballet art and its emergence in the private sector and community centres.

-The comparative-analytical method gives a generalized idea of the similarities and differences in the teaching methods of the 20th and 21st centuries and the conclusions help to derive a methodology for the work of ballet schools today.

-**The research method** includes the study of various sources - texts, audiovisual materials, interviews with people working in the field of amateur ballet art in the country and abroad, as well as the professional opinion on the topic of personalities significant for the ballet art in Bulgaria.

-**An opinion poll** of people interested in the art of ballet, based on their experience.

Study Structure:

The study will be structured into an introduction, three chapters and a conclusion.

The first chapter of the dissertation - "**Genesis, Evolution and Essence of Ballet Art in Bulgaria in the First Half of the 20th Century**" will trace in historical perspective the evolution in the development of ballet art with a focus on the first half of the 20th century. It will examine the studies of Bulgarian researchers in relation to the emergence of ballet training in the country and will give examples of teaching methodology and stage performances in the period of the first half of the 20th century, as well as ballet training in private ballet schools and community centers.

Chapter Two - "**The Development of Ballet Art in the Second Half of the 20th Century and the Beginning of the 21st Century . Methods of teaching. Repertoire**" will focus on the creation and the path of development of ballet art in the second half of the 20th

century. It will examine the teaching methods and repertoire of ballet schools and community centres in the post-1950 period. An important part of the study will be the comparative analysis of teaching methods between the 20th and 21st centuries.

Chapter Three - Online methods of teaching classical ballet in contemporary reality. A Conceptual Model of the Educational Process in Ballet Schools" will provide information about the experience of online classical ballet teaching.

The main part will be the presentation of a Conceptual Model for the operation of a ballet school outside the state education system in the XXI century, as well as its testing on two pilot groups of students from an amateur ballet school.

The conclusion will present the findings of the research and categorize the ways to promote ballet art in Bulgaria and abroad.

FIRST CHAPTER

Genesis, evolution and essence of ballet art in Bulgaria in the first half of the 20th century.

The presentation of the main strokes of the evolution of dance and ballet helps to build a clearer picture of the foundations of this art and allows to create a parallel and discover common and different features from its creation to today.

In this chapter we answer the questions - When did dance come into being? and How did classical ballet come into being?

Various legends trace the creation of the dance, whose existence has been rumored for millennia. Information is presented on the various periods of Antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, the Enlightenment, Romanticism up to the 20th and 21st centuries. Regarding teaching methods, characteristics are given for the following methods: the Vaganova, the Chekiti, the French Method, the Vestris and Bournonville, the George Balanchine, the Royal Academy of Dance, and the Nicolas Legat.

* * *

Ballet training in Bulgaria at the beginning of the last century was introductory, fundamental and to a certain extent different from the modern way of working in ballet schools. The first teachers, the pioneers in ballet training, gave their all in order to create a sustainable ballet education and to educate the public in respect and recognition of this art. Without having the necessary

high qualifications and using their knowledge of gymnastics and rhythmic, they managed to ignite the spark among our society and create schools of ballet education. Subsequently, they made efforts to improve their qualifications and this reflected on their teaching methodology. There is a connection between different ballet cultures, schools, beyond the borders of a particular country, which corresponds with the world experience and the transfer of the art of dance.

Thus, ballet began to be spoken of in this country only at the beginning of the 20th century with the beginning of Russian tours. This period is characterized by the work of individuals giving their all for the development of dance, individuals living with the classical art and trying to involve the people in it. These people paved the way for the next generations and put Bulgaria on the map of culturally developed countries. The first protagonists of this art are gymnastics teachers and people engaged in folklore. The names of Ruska Koleva, Pesho Radoev and Alexander Dimitrov remain in the history of Bulgarian ballet art for their ingenuity, indomitable spirit and enthusiasm. Apart from their love for dance and their undeniable desire to create, they draw ideas not only from their native country, but also beyond its borders. Initially, ballet training in Bulgaria started in sports clubs and incorporated elements of gymnastics to develop flexibility and stamina. There is also a

connection between folklore and tradition and dance performance.

The facts surrounding the creative paths of Pesho Radoev, Alexander Dimitrov, Ruska Koleva, Anastas Petrov and Feo Mustakova are examined in detail. Their ballet schools, as well as those of Vera Alexandrova, Zhivko Biserov, Nadezhda Rumenin, Lazar Maleshkov, Mrs. Piskovska and Ballet Studio Makove are examples of the early development of ballet training in our country. There are data on the existence of more schools in the period for **Ana Vorobyova, Vera Alexandrova, Didi Spasova, Maria Dimova, in Varna - Toshko Ivanov, in Ruse Patsy (Spasia) Bogatinova, in Stara Zagora of Tanka Nikolova.**

Methodologically, rehearsals in the ballet school at the beginning of the 20th century were not different in structure from rehearsals in the 21st century. They included exercises on the loom, the middle, diagonals. Choreographies and classical heritage were developed.

The repertoire was important for the students' performance in front of an audience and the preparation of performances.

The desire and the need to start professional training were increasingly on the agenda, which, however, did not interfere with the desire to achieve high results and a worthy stage performance of the first ballet artists in the country.

* * *

The role of the Chitalishte in the development of art, culture and education in our country is of key importance. This is their mission, and for all those who are active there - a cause.

All the activities that took place were publicly presented in magazines and newspapers. There is no record of any classical ballet classes occurring in the early years of the 20th century. The theatre was the first to find its place among the spectators, which subsequently turned them into a demanding public looking for good results and familiar with individual works.

SECOND CHAPTER

Development of ballet art in the second half of the XX century and the beginning of the XXI century . Principles of teaching. Repertoire.

In this chapter I present the formation of ballet art in the second half of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century. To date it has seen considerable development, beginning with a change in attitude and greater involvement by the state, followed by the establishment of a professional ballet school, through community activity and the creation of private ballet schools there, to ballet training in kindergartens and schools as part of so-called extra-curricular activities (for kindergarten children) or after-school activities (for children studying at school) and increasingly private ballet schools, studios and centres.

It was no longer the individual and the professor who was in the lead, but the Russian influence that played a key role. Training in the amateur ballet school could be at a high level, following teaching principles and methodology equivalent to the professional field. Among the methodological rules of teaching in the second half of the XX century are highlighted- Encouragement, Love of dance, Trust between teacher and student, Purity of movements, Demonstration of responsibility of the ballet teacher to the mistakes of students, Building moral foundations.

There is a common continuity between the teachers in ballet schools in **community centres** and their students. As teaching methods in community centres stand out: the Russian Vaganova methodology. There are group work, individual, verbal and repetition methods. For younger pupils the approach is play-based.

In the second half of the 20th century no less than 2500 community centres had theatre groups, and 1000 community centres had choirs, singing and dancing groups, orchestras.³ Thus, dance and music art was developed in 34.27% of all community centres in the second half of the 20th century. Private amateur schools of ballet continue their activity, and a part of them are separated as a part of community centres.

Thus, the similarities with today's century are related to the technical attitude and the rules of correct body placement, frequency of movements, body work and attitude to dance, while differences are observed in view of the technological development in the XXI century and the change in the relationship between parent - teacher - student.

***

In the second half of the twentieth century, ballet schools, outside the state education system, had the opportunity to present their work on the big stage. From

---

³**Kondarev N, Sirakov St, Cholov P.** The People's Chitalishta after the Liberation. published by the Fatherland Front, 1979, Sofia, 337 pp./221 pp.

the analysis made and in view of the information available, it can be said that the teacher plays a key role in selecting an appropriate work for the students. The stage performances were always with appropriate costumes and attire in accordance with the specific role. The repertoire of the community schools was presented at the annual Community Arts Reviews, now known as Festivals of the Arts.

***

In the 21st century, dance is changing and acquiring new aspects, but the experience of previous generations is not forgotten and has its role to play. On the one hand, the ways of teaching today include many visual resources that are accessible through the use of new technologies, and on the other hand, dance itself is taking on new roles. For example, it is beginning to be used as a **tool for healing and therapy**. In addition to community centres, ballet schools are also working in the **private sector**.

The training methods mentioned are entirely on the Russian system, with rehearsals taking place mostly twice a week. For the younger pupils play approaches, improvisation are used, and for the older ones traditional exercises on the loom, medium, diagonals. It is an interesting fact that having its own ballet room leads to an increase in the academic performance of children in the ballet school. It turns out that the ballet hall accompanist in the 21st century is a "privilege" that

contributes to children's musical education, which in turn should be an integral part of their ballet training.

From the shared experience, we can summarize that the teacher's behavior should be consistent with the norms of communication. Excessive strictness has a demotivating effect on students and many give up. When there are many educators in a school, the common curriculum and goals for students contribute to building a sustainable pedagogical model. Teachers should be dressed appropriately for rehearsal because the example they set matters. Methodologically, for the youngest children, the approach should be entirely play-based. Story imagery and the development of imagination are the basis of good teaching. Another approach is the differentiated one, taking into account the qualities and abilities of each child. Building emotional intelligence also supports good teaching. Possible ways of increasing motivation are attending ballet performances, guest teachers, taking part in competitions, cinema evenings and watching a ballet performance during which various topics related to what was seen can be discussed.

***

In the new times, **the Chitalishte** retains its traditional spirit of enlightenment and cultural activity, but strives to adapt to the current problems of the time and remain as a pillar for the development of the needs of society for the betterment of the people.

In this paragraph I have focused on culture and more specifically on the development of artistic amateurism and dance art in the XXI century, and specific examples of active ballet schools at community centres are presented. As of October 2021, according to the National Register of Chitalishtes of the Ministry of Culture, there are 3695 registered Chitalishtes and 20 Chitalishtes Associations and Unions. More than 50% of them have active dance schools and some have even more than one.

***

In relation to **repertoire**, the performances of large schools that train many students is often original because there are enough children to prepare the individual roles. Occasionally guest dancers, actors may be involved to narrate the libretto. This is in contrast to the smaller ballet schools, which organise joint concerts with other colleagues. Classical variations as well as contemporary choreography and character dances are usually included. Another popular performance practice is open classes as a way to perform.

***

Concerning the specifics of teaching methods in the 20th and 21st centuries, I examine several connections that are characteristic of the work of ballet schools in both periods. These are: information - public opinion, frequency of rehearsals - result sought, dance entertainment - community building , accompanist - attention to detail, age of child - first steps in the ballet

room, new styles - popularisation among the public, education - ballet director, purpose of ballet schools and effect on motivation of participants, introduction of new technology - change in the learning process, expression of dance - attitude towards the audience, rehearsal attire - professional attitude, love of dance - motivation of participants.

***

In order to analyse the **differences in teaching in the 20th and 21st centuries**, I will refer to the information of our contemporaries, chosen according to predefined criteria, who have experience with ballet art in both periods. A total of 17 ballet educators from 9 locations in the country give their point of view on the subject, and their experience helps to draw a comparative analysis between the teaching methods in the present and the past century, which include the attitude of the ballet educator, electronic teaching resources, the influence of the press and media, training curriculum, frequency of rehearsals, working with a accompanist, ballet school profiling, working conditions, stage attire, relationship with parents, teaching style, musical tempo, choreography as part of training, etc.

THIRD CHAPTER

Online methods of teaching classical ballet in contemporary reality. Conceptual model of the educational process in ballet schools.

New technologies, digital content, the possibilities offered by the Internet are also intervening in the art of ballet, opening new doors and removing the boundaries of distance. Thus, the sharing of online experiences in ballet art, both in the professional world (from 12 professional ballet theatres from 11 locations in the country and abroad) and in the private ballet school, through two surveys, the first of which includes a total of 18 ballet schools as of 18.11.2020, and the second one 71 ballet schools, one year later (30.10.2021), discussed in this chapter, show the negative and positive aspects of the online training generated by COVID -19, which will subsequently serve to build a Conceptual Model for working in an online environment, as part of ballet training in its standard form.

***

The derivation of the **Conceptual Model** of ballet training in the ballet school, in accordance with the new trends of the XXI century and in view of the experience over the years since the creation of the ballet art in our country until today, is based on two essential studies:

1)An empirical study of a group of people (by means of a questionnaire), on the basis of which a proposal for a working model will be drawn up that will meet the needs of modern society.⁴

2)Testing the model on two pilot groups of students.

The study focuses on the main motives that lead students to join ballet schools, their level of commitment, access to the Internet, attitudes towards online ballet rehearsals, additional training, difficulties often encountered in this type of work, the age of children suitable for this type of training, possible choreographies and teaching methodologies, parents' attitudes and the overall organization of the learning process from a distance.

The conceptual model for the work involves students in a ballet school in traditional ballet training, combined with online lessons that are adapted according to the level of perception and ability of both children and tailored to the physical environment and technological capabilities. The target group is children aged 6-8 years old and the necessary resources, support materials for

---

⁴ The analysis is based on 97 effective online surveys from three target groups - Teachers in professional and non-professional/amateur ballet school (n=30) , Students in professional and non-professional classical ballet school (n=30) , Parents of children attending professional or non-professional/amateur ballet school (n=37). The study was conducted between June 22 and June 29, 2023.

parents and teachers are presented to support the launch of online learning.

Sample learning objectives:

- 1.Introduction to theory as part of the classical ballet training of all participants in the group;
- 2.Increasing motivation for online learning
- 3.Increase the number of classes of students.
- 4.Active involvement of parents in children's education - positive attitude and active work
- 5.Developing skills among participants such as: digital, critical thinking, self-control.

(*Objectives will be formulated separately for each group of children, according to a predefined curriculum and standard of education).

Learning objectives:

- 1.Preservation of interest in ballet art among children.
- 2.Increasing the students' theoretical knowledge through a combined model of ballet training.
- 3.Reducing the number of students absent for unexcused reasons.
- 4.Improving the physical condition of students during ballet training.
- 5.Increasing the digital competences of children and teachers.
- 6.Greater parental involvement and involvement in the process of working with children.

Expected learning outcomes have been formulated separately, presented in tabular form, including indicators of success and resources required to achieve them.

The ballet exercises in this way of working should be adapted to the age of the children, to the reduced space at home and to the aim that the children should be able to manage on their own without the help of their parents. A sample online ballet lesson for children aged 6+ is attached, as well as tips for the teacher with ideas for using certain teaching techniques and interactive methods to increase children's interest.

As teaching methods, ballet training in a combined environment may include introductory training on the use of the platform and the objectives of the program - online; game-based approach, differentiated approach, demonstration through video materials / photos and other audio-visual training techniques, familiarization with the libretto of performances in a different way and problem solving in order to master the material, discussion and information about the different eras and the clothing of the dancers. Drawing tasks, flipped classroom method - a student takes on the role of teacher and teaches in a controlled way the material they have prepared in advance. University tours may be conducted in theory classes to introduce the dance arts majors offered. By prior arrangement with a university teacher, a ballet class

may be taken (applicable for older students - 16+). Other ways are holding a joint lesson with a teacher from another country - online lesson, visiting a ballet performance, making and recording a video together with the students to be representative of the school, participating in student exchange programs.

In order to test the Conceptual Model for work in a combined form of education in 2023, I conducted a pilot field study **on two pre-selected groups of children.**

1) Participants in an intensive attendance summer course in ballet with a daily workload of 2 hours on average per day.

2) Participants in a combined online classical ballet course with a daily workload of 1.30 hours per day (online and in-person) and 30 minutes of self-study.

The examination is carried out in **two stages** - anecdotes and physical tests.

The comparative analysis between the results of one and the other group shows that the combined form of ballet training in an amateur ballet school is possible. Participants in the pilot groups changed their attitudes and increased their appreciation for it. Attendance training in turn produced better results in terms of students' physical condition compared to the combined form, and it in turn produced better results in relation to increasing students' theoretical knowledge and their self-confidence in this matter.

CONCLUSION

The present work is related to the presentation of ballet education in Bulgaria, which falls outside the state educational system. The comparison in the specifics of work in ballet schools in the 20th and 21st centuries is based both on a scientific study among the existing works of Bulgarian researchers and on the experience of our contemporaries who can personally make a comparison, being part of both processes.

The topic of the thesis: "Ballet training in Bulgaria, outside the state education system. Teaching methods. Repertoire. XX-XXI century", covers the history of ballet art as a basis and starting point in the emergence of dance training in the country, with emphasis on classical ballet, the activities of ballet schools in the entirely private amateur sector. Teaching methods, sharing of experiences from history, by contemporaries is valuable information that has not been summarized so far. The repertoire and examples of artistic performances give insight into the development of classical ballet, outside the state education system in the country, as well as ideas for the work of young and inexperienced ballet schools. There is currently no separate information on community ballet activity and ballet schools there, and the compilation of existing data on the cultural activity of community ballet schools,

together with examples from the 21st century, as well as memories from the 20th century, represents a new insight and brings its own contribution to the development of ballet art in the amateur sphere in Bulgaria. Another important focus of this paper is the experience in online classical ballet teaching and the possibilities for development in the direction of - weaving e-learning in ballet as part of the traditional one. There is a real need for such a proposal due to the growing number of ballet schools in the amateur sector and the increasing amount of students.

As a result of the theoretical review and the analyses conducted, which included gathering information from 206 people in the field, we can conclude that one of the biggest differences between teaching in the 20th and 21st centuries is the advent of new technologies and the possibility of distance teaching, a method that is not effective and preferred among ballet educators.

Therefore, the main research thesis was confirmed through our own study and analysis of the results.

The first hypothesis is confirmed that there is a lack of experience in e-teaching among ballet teachers and therefore they face difficulties, leading to little or no motivation on their part to practice this kind of activity.

The second hypothesis, that digital resources are more and more widespread in ballet art, is fully

confirmed after the research. The corollary that ballet schools have developed a marketing strategy and are communicating with their consumers and stakeholders electronically through an increasing number of communication channels remains valid.

The third hypothesis, that online teaching can be effective under certain conditions as part of face-to-face, standard instruction, is proven through our own research and testing of the proposed Conceptual Model.

The change in a positive direction of the public attitude towards the art of ballet, compared to that at the beginning of the 20th century, indicates a readiness to accept and respect dance, as well as an interest in learning about it in detail as a characteristic and cultural orientation. The development of the individual dancer's technique, costumes and stage design, the ways of communicating with the audience, the introduction of new styles and purposes are among the main elements that have undergone change over the centuries since the art entered our country. We can speak with gratitude and appreciation of the Russian school of ballet, which is the most widely applicable in Bulgaria, and the results and the increase in academic performance of the graduates of this methodology are an example of successful training and subsequent realization.

The ways to promote the art of ballet are categorized and this gives an overview of the many possibilities for the development of the art of dance.

Based on the research done in this dissertation, it is clear that e-learning in ballet is not effective enough and in order to change the attitude of the stakeholders, a conceptual model is proposed for combined e-learning and face-to-face learning for children aged 5 years and above, which will improve the general condition of the students, develop their technique, general culture, digital skills, methodological knowledge and make their learning more interesting by engaging them more than twice a week. The other goal is to increase their motivation for personal development in the field of ballet and strengthen their theoretical knowledge.

In this way, the art of ballet, outside the state education system in Bulgaria, will gain even wider popularity, which will lead to the creation of a cultural and knowledgeable audience for the future.

Brief biographical data about the dissertant

Borislava Todorova

Borislava Veselinova Todorova was born on 19.08.1991 in Sofia. She was born on 19.11.2011 in Sofia. At the age of 5 she started to practice classical ballet in BTS "Biser" at the National School "G.S.Rakovski - 1927", Sofia. Sofia with first teacher Mrs. Grozdanka Angelova, and later mentor and teacher - Mrs. Tsvetanka Gerginova. In 2013 she founded the ballet school "Terpsichore" Arts Club, where she is

responsible for the organization of work, formation of groups, advertising, stage design, costumes and directing. Annually, she creates children's ballet performances, among which the most successful solo performances are "The Frozen Kingdom" (2013), "Story School" (2017), "Letter to Santa Claus" (2018), "Pippi's Christmas" (2019), "Christmas in the Forest" (2023). She teaches students ages 3 to 25 as well as working people who have a desire to experience the arts through grace, beauty and classical music. For several years in a row, it has organized the Find Your Rhythm Dance Festival, aimed at children who have not had contact with the art of dance, in partnership with well-known professional dancers and teachers in the country, one of the objectives being to promote the art of dance. In 2016, she graduated with a Bachelor's degree in Ballet Pedagogy from AMTII, Sofia. A year later she graduated as a Master of Ballet Directing.

Borislava Todorova has won numerous awards from national and international competitions both as a participant and as a choreographer. In parallel, Borislava Todorova has been working in the field of education since 2014. In the last 7 years she has been the deputy director of the 90th Secondary School "Gen. Jose de San Martín", Sofia. She is a teacher of Economics. She has a Bachelor's degree in International Economic Relations (UNWE, Sofia) and a postgraduate qualification in Primary School Pedagogy (V and IV degree).

Publications and reports on the dissertation topic

Articles on the dissertation topic:

1. Todorova, Borislava. **"Art in Times of Crisis. From preserved traditions to today"**. Art and Context. Seventh Youth Scientific Conference", Institute for Art Research, BAS, Sofia, 2021, p. 383.
<https://artstudies.bg/books/part3/izkustvo-kontekst.pdf>
2. Todorova, Borislava. **"The School of Anastas Petrov - in the years of the origin and training of ballet in Bulgaria. Similarities and differences with the contemporary ballet school in Bulgaria"**. Academy of Music, Dance and Fine Arts "Prof. Assen Diamandiev, Plovdiv, 2022, p. 236.
<https://www.artacademyplovdiv.com/amtii/Proletni%20cheteniq/Proletni%20cheteniq%202022.pdf>
3. Todorova, Borislava. **"Dancing online - the different perspective"** . Culture, Media and Cultural Tourism during COVID-19, Neofit Rilski University Press, Blagoevgrad, 2021, p. 111.
4. Todorova, Borislava. **"E-learning in ballet, outside the state education system - benefits and challenges"**. Blagoevgrad, 2022. The collection is under print.
5. Todorova, Borislava. **"Ballet training in Bulgaria, outside the state education system. How to integrate modern technologies for a more effective training?"**, Blagoevgrad, 2023. Proceedings in press.

Papers on the dissertation topic:

1. Todorova, Borislava. **"Art in Times of Crisis. From preserved traditions to today"**. VII Youth Scientific Conference, Institute for the Study of Arts, BAS, presented on June 4, 2021.
2. Todorova, Borislava. **"The School of Anastas Petrov - in the years of the origin and training of ballet in Bulgaria. Similarities and differences with the contemporary ballet school in Bulgaria"**. Conference "Spring Scientific Readings" 2020/2022, AMTII "prof. Assen Diamandiev", Sofia, Bulgaria. Plovdiv, online, presented on 20 May 2022.
3. Todorova, Borislava. **"Dancing online - the different perspective"**. Conference "Culture, Media and Cultural Tourism" 2020, University of Life Sciences "Neofit Rilski", Sofia. Blagoevgrad, delivered on 27.10.2020.
4. Todorova, Borislava. **"E-learning in ballet, outside the state education system - benefits and challenges"**. Conference "Culture, Media and Cultural Tourism", 2021, SUS "Neofit Rilski", Sofia, Bulgaria. Blagoevgrad, 26.10.2021.

CONTRIBUTIONS OF THE THESIS

- Analysis of ballet training in private ballet schools in Bulgaria.
- Review and analysis of the teaching methodology in ballet schools outside the state education system in the country.
- Examining the repertoire of ballet schools outside the state education system in Bulgaria.
- Creation of an author's conceptual model for the work of children over 5 years of age in a combined (electronic and attendance) form of training in the ballet school, outside the state education system.
- Pilot testing of the Conceptual Model for ballet schools outside the state education system - in online and face-to-face form and comparative analysis with a similar group of children working in standard form.
- Development of an example classical ballet lesson in an electronic environment.
- Drawing and analyzing information about ballet schools and the influence of contemporary events on ballet art.
- A summary of the activities of the ballet schools in the People's Chitalishtes in Bulgaria.
- For the first time in Bulgaria, information about the ballet schools in the country was collected and analyzed after a survey of 206 people interested and working in the field of amateur ballet art.
- Categorization of the ways to promote ballet art in Bulgaria.